

KALEMİ KILIÇ EYLEMEK: BULGAR MİLLİ KURTULUŞ HAREKETİNİN İDEOLOĞU GEORGI RAKOVSKI (1821-1867)

ACTING THE PEN AS A SWORD: GEORGI RAKOVSKI (1821-1867), IDEOLOGIST OF THE BULGARIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT

HÜSEYİN MEVSİM*

ÖZ

XIX. yüzyılın ortasına doğru, Osmanlı unsuru Bulgarlar arasında kültürel ve manevi süreçlerin büyük ölçüde tamamlandığı ve siyasi bağımsızlık fikrinin pratiğe dönüştürülmesi aşamasına geçildiği görülüyor. Bunun yanı sıra, Fener Rum Patrikliğinden ayrılıp bağımsız Bulgar kilisesinin kurulması için yürütülen yoğun mücadele de sürdürülüyor. Bazı Bulgar çevreler siyasi bağımsızlığın ıslahatlarla, zamana yayımlı evrimleşmeyle elde edilmesi gerektiğini düşünürken, bir an önce silâha sarılma yoluyla hayata geçirilmesini savunanlar da çıkıyor. Üstün gelen ikinci anlayışın ideolojik temelleri, toplumsal faaliyetlerini İstanbul, Avusturya-Macaristan, Sırbistan Emareti ve Romanya'da sürdüren Georgi Rakovski (1821-1867) tarafından atılıyor ve geliştiriliyor. Bu çalışmada, Bulgar milli mitolojisinin insanüstü öğelerle bezediği Georgi Rakovski'nin çalkantılı hayatı, ideolojisi, en önemli edebi eseri kabul edilen "Gorski Pătnik" başlıklı manzum şiiri ve Novi Sad, Belgrad ve Bükreş'te yayımladığı kısa ömürlü, ama Bulgar toplumu üzerinde etkili toplamda dört gazetesi konu edilmektedir.

ABSTRACT

Towards the middle of the XIX. century, it is seen that the cultural and spiritual processes among the Bulgarians, who were Ottoman elements, were completed to a large extent and the idea of political independence was put into practice. In addition, the intense struggle to leave the Fener Greek Patriarchate and establish an independent Bulgarian church continues. While some Bulgarian circles think that political independence should be achieved through reforms and evolution over time, there are also those who claim that it should be realized by taking up arms as soon as possible. The ideological foundations of the second prevailing understanding are laid and developed by Georgi Rakovski (1821-1867), who continues his social activities in Istanbul, Austria-Hungary, Serbian Emirate and Romania. In this study, the turbulent life and ideology of Georgi Rakovski, whose Bulgarian national mythology is adorned with superhuman elements, as well as his verse poem titled "Gorski patnik", which is considered as his most important literary work, and his four newspapers short-lived but influential on Bulgarian society, which are published in Novi Sad, Belgrade and Bucharest, will be discussed.

Anahtar Kelimeler: Balkanlarda milliyetçilik, Bağımsız Kilise Mücadelesi, Bulgarca Süreli Yayıncılık, Bulgarlar, Georgi Rakovski.

Keywords: Bulgarian Periodicals, Bulgarians, Georgi Rakovski, Independent Church Struggle, Nationalism in the Balkans.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, hmevsim@gmail.com, ORCID: [0000-0001-5929-7943](https://orcid.org/0000-0001-5929-7943).

Extended Abstract

Towards the middle of the 19th century, the cultural and spiritual processes such as the revival of national consciousness among the Ottoman element Bulgarians, the increase in the number of schools providing worldly education, the publication of textbooks and grammar books, the shaping of the literary Bulgarian, the laying of the foundations of printing, the development of periodical publishing were progressed and the idea of political independence was transformed into practice. In addition, the intense struggle to leave the Fener Greek Patriarchate and establish an independent Bulgarian church continues. Moreover, the Crimean War (1853-1856) increased the Bulgarians' hope for national independence, while accelerating the radicalization process. Thus, while a great deal of cultural and spiritual autonomy has been achieved, it remains only to achieve political independence.

Georgi Rakovsky is among the most ardent, activist, elusive figures in the 19th century Bulgarian history, adorned with superhuman elements by national mythology. There is no doubt that the Rakovsky ode in Ivan Vazov's (1850-1921) collection of poems titled "Epopeya na Zabravenite" (The Epic of the Forgotten) also plays a major role in the formation of this identity. In the enthusiastic lines of the national poet, Georgi Rakovski is glorified with analogies such as "the crazy dreamer", "the cauldron that is bubbling nonstop on the fire", "a spirit in which a storm is breaking out". In the Bulgarian example, it is often witnessed that history was written by poets, and that later professional historians could not erase or correct the poets' verses that were engraved in the national memory.

Having engaged with many social and cultural activities in his short life, Georgi Rakovski also produced literary works, although their artisticity is a matter of debate today. Undoubtedly, his verse poem, which is titled "Gorski Pätnik" (The Mountain Traveler), is an extremely influential work because it meets the most important and contemporary need of his creativity, which consists of autobiography, diary, letters, memoirs and poetry in general.

It is known that Georgi Rakovski used the motifs of Bulgarian folk creativity (especially bandit folk songs) in the writing of the work, and was inspired by similar examples in Greek and Serbian literature. Bulgarian literary researchers and historians prefer to evaluate the work titled "The Mountain Traveler" as the praise and glorification of banditry, the herald of national revolution, the narrative of slavery and freedom charged with the electricity of revolution and patriotism.

Having the opportunity to closely monitor the European press thanks to the foreign languages he knows, Georgi Rakovski decided to use the newspaper as a propaganda weapon in his case when he realized the effective power of periodicals. Aiming to reach larger audiences with the newspapers he published, Georgi Rakovski published *Bälgarska Dnevnitsa* (1857, 18 issues), *Dunavski Lebed* (1860-1861, 62 issues) and *Bädushtnost* (1864, 10 issues) in Novi Sad, Belgrade and Bucharest. He is considered to be the founder of the revolutionary Bulgarian press with these newspapers.

For the first time, *Dunavski Lebed* uses foreign language propaganda to bring the Bulgarian issue to the agenda of the European public. The newspaper, which drew the Bulgarian periodical to a revolutionary line, sees and shows the popular revolt as the only way of salvation. The newspaper, which reached 410 subscribers five months after its publication life and 700 subscribers in time, is also distributed in the Ottoman lands by Austrian post. It is also followed by diplomats and statesmen because of the French texts. Interestingly, there are those among Bulgarian intellectuals who think that the newspaper does more harm than good. For example, poet and enlightener Nayden Gerov states in a letter dated 28.12.1861; that the newspaper deviated from its purpose, that it only aroused suspicion against the Bulgarian element in the Porte with his impatient suggestions, and moreover it did not refrain from scolding the Bulgarian people.

Georgi Rakovski appears as a person who left a permanent mark in the Bulgarian history of the 19th century with his activities aimed at national independence and played an active role in the formation and shaping of the spirit of the National Awakening Age. Among his literary works, whose artistic and aesthetic aspects are discussed today, because of the propaganda and call aspect, the first rank in terms of importance and the void it fills is the verse poem entitled "Gorski Pätnik", which was written under the influence of the expectations and hopes created by the Crimean War. The work, which was written in an archaic and artificial language that would suggest that the literary historian Petär Dinekov be transferred to contemporary Bulgarian, and which requires great effort

and patience to read and understand today, is surprisingly turning into a sacred text, leaving a great impact on its age and contemporaries.

By glorifying and idealizing the glorious and radiant Bulgarian past, Georgi Rakovski aims to revive the national consciousness and sense of self-confidence of his people, to ignite the fire of struggle against the Ottoman rulers, Greek clerics and especially Bulgarian collaborators, whom he shows as the main enemies, and to glorify the sanctity and romanticism of self-sacrificing fight for the sake of the homeland. With the explanations given in the footnote, "Gorski Pătnik", is important in terms of understanding the social psychology and world of ideas of Ottoman element Bulgarians in the middle of the 19th century.

With his generally short-lived but socially influential newspapers in Austria-Hungary (Novi Sad), Serbia (Belgrade) and Romania (Bucharest); he draws Bulgarian periodicals to a revolutionary line and brings the Bulgarian issue to the agenda of the European public through his newspapers.

Giriş

XIX. yüzyılın ortasına doğru, Osmanlı unsuru Bulgarlar arasında milli bilincin canlanması, dünyevi eğitim veren mektep sayısının çoğalması, ders ve gramer kitaplarının yayımlanması, edebi Bulgarcanın şekillenmesi, matbaacılığın temellerinin atılması, süreli yayıncılığın gelişmesi gibi kültürel ve manevi süreçlerin artık tamamlandığı ve siyasi bağımsızlık fikrinin pratiğe dönüştürülmesi aşamasına geçildiği görülüyor. Bunun yanı sıra, Fener Rum Patrikliğinden ayrılıp bağımsız Bulgar kilisesinin kurulması için yürütülen yoğun mücadele de sürdürülüyor. Ayrıca, Kırım Savaşı (1853-1856) Bulgarların milli bağımsızlık umudunu artırırken, radikalleşme sürecine de hız kazandırıyor. Böylelikle, kültürel ve manevi özerkliğe büyük ölçüde ulaşılrken, geriye sadece siyasi bağımsızlığın elde edilmesi kalıyor.

Bulgarlar arasında, siyasi bağımsızlığın ıslahat ve düzenlemeler yoluyla, zamana yayımlı evrimleşmeyle, milli bilincin sağlam şekilde yerleştirilmesiyle elde edilmesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi; hiç vakit kaybetmeden, bir an önce silâha sarılmayla hayata geçirilmesi lâzım geldiğini savunanlar da olduğu dikkat çekiyor. Sonuç olarak ihtilâlcı kanadın üstün ve baskın geldiği görülüyor.

Bulgar milli kurtuluş mücadelesinde genelde üç aşamadan söz ediliyor. Birinci aşamayı; her yıl ilkbaharda, guguk kuşunun ötüşüyle küçük gruplar halinde dağ geçitlerini tutarak ticaret kervanlarını soyan, köyleri basan, kişisel hınc alma uğruna mücadele eden ve ilk kırağın düşmesiyle evine dönen haydutlar oluşturuyor. Ancak her ne kadar halkın nezdinde gözü pek kahraman ve yiğit olarak görülüyor olsa da, Bulgar folklorunda kendisine birçok halk türküsünün yakıldığı görülse de, kişisel hınc almayla yetinen haydutluk hareketiyle bir yere varılamayacağı anlaşılıyor. Bulgarlar arasında kendi başına, öz güçle bağımsızlığın elde edilemeyeceği düşüncesi ağır basıyor, yabancı bir devletin yardımı ve desteği olmadan kesinlikle meselenin çözülemeyeceği düşünülüyor.

1860'ların ikinci yarısında, milli bağımsızlık mücadelesinin çetecilik faaliyetleri olarak adlandırılan bir sonraki aşamasına geçiliyor. Bu anlayışa göre, Romanya'da veya Sırbistan'da oluşturulan 20-30 (veya 100-200) kişilik bir çete Tuna'yı (veya Sırbistan sınırını) geçerek süratle Kocabalkan'a sığınacak; dağın kuzey ve güney eteğinden doğuya doğru hareketi sırasında civardaki Bulgarların adeta akın etmesiyle kısa zamanda büyük bir orduya dönüşme yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başa baş mücadele etme durumuna gelecektir.

Gerçekten de sözü edilen yıllarda özellikle ilkbahar ve yaz aylarında Romanya'da yuvalanan ve Bükreş, İbrail, Kalas gibi yerleri üs tutan mülteci çevreler tarafından irili ufaklı birçok çete oluşturulduğu, çete reisliğinin adeta bir zanaat ve geçim kaynağı hâline getirildiği ve Tuna'nın öte yakasına geçildiği görülüyor. Ancak söz konusu çetelerin bir kısmı bazen kolluk kuvvetleriyle hiç temasa girmeden, bazen de ilk düşük yoğunluklu çarpışmada dağıtılıyor veya kendiliğinden dağılıyor; hatta destek ve yataklık umdukları Bulgar ahalsinin de yardımıyla asiler tutuklanıyor ve mahkemeye çıkartılarak çeşitli cezalara çarptırılıyor. Dönemin birçok hatıratında sıradan halkın ihtilâlcı çevrelere yakınlık göstermediği ve kapısını kapattığı bütün yalınlığıyla dile getiriliyor.

Çetecilik aşamasında, Osmanlı ve Balkanlar üzerinde emelleri olan ve çıkarları kesişen büyük güçlerin dikkatini Bulgar meselesi üzerine çekmek de hedefleniyor; ayrıca, İvan Dede (Dyado İvan) gibi benzetmeyle adeta aileden biri olarak görülen ve gösterilen babacan Rusya'nın Bulgarları hiçbir zaman unutmayacağına ve kendi kaderine terk etmeyeceğine inanılıyor. Ancak çetecilikle de milli kurtuluş davasında önemli bir aşama kaydedilemeyeceği anlaşılıyor; çetelerin hüsrarla sonuçlanan sonu bunu gayet açıkça ortaya koyuyor.

Bunun üzerine, 1860'ların sonuna doğru, daha önce çetecilik faaliyetlerinde yer alan ve bu taktiğin geçersizliğini bizzat gören Vasil Levski (1837-1873)¹, milletinin dış güce değil, kendi kudretine inanması gerektiği fikrinden hareketle, Bulgar topraklarını adeta karış karış dolaşarak gizli ihtilâl komiteleri oluşturmaya ve başında bulunduğu Dâhili İhtilâl Komitesi çerçevesinde halkı örgütlemeye koyuluyor. "Her kim ki bizi kurtaracak, yeni efendimiz o olacak" sözleri atfedilen Vasil Levski, hocası olarak gördüğü ve etkilendiği Georgi Rakovski'nin kurtuluş yolunun topyekûn bir halk isyanından geçtiği fikrini benimsemiş oluyor. Bu arada Bükreş'te oluşturulan komite bünyesinde Lyuben Karavelov (1834-1879) ve Hristo Botev (1848-1876) gibi yazar ve şairlerin de sivri kalemleriyle milli kurtuluş davasına hizmet ettikleri görülüyor. Böylelikle, beş yıllık organizasyon faaliyeti sonucunda Vasil Levski, bazen Bükreş'teki odaklarla uyum içinde, bazen de ters düşerek Bulgar topraklarında gizli bir ihtilâl ağı oluşturmayı başarıyor.

Georgi Rakovski'nin Hayatı ve Toplumsal Faaliyetleri

Georgi Rakovski, XIX. yüzyıl Bulgar tarihinin en ateşli, eylemci, ele avuca sığmaz, milli mitolojinin insanüstü öğelerle bezediği şahsiyetleri arasında yer alıyor. Kullandığı adlardan hareketle sürekli bir arayış içinde olduğu daha iyi örneklenebiliyor: Sibi Stoykov Popoviç (Papazov) adıyla Kotel'de (Kazan) orta halli bir terzi ve aba tüccarı ailesinde dünyaya gelen (1821) Rakovski, hayatının çeşitli dönemlerinde Sava Stefanidis, Georgi Makedon, Georgi Bogoridi, Sava Papadopulos, Georgi Sava Rakovski ve nihayet Bulgarların kültürel hafızasında yer edindiği Georgi Stoykov Rakovski adlarıyla çıkıyor karşımıza.²

Bulgar topraklarını batıdan doğuya keserek coğrafi açıdan kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayıran Kocabalkan'ın doğusunda, stratejik konumlu bir geçitte yer alan Kazan'da, 15. yüzyıla tarihlenen bir timar sicilinde 53 hanenin yaşadığı ve bunların derbentçi olduğu belirtiliyor. Kuzeyle güneyi bağlayan dağ geçidini korumaları karşılığında Osmanlı döneminde özel imtiyazlardan yararlanması sayesinde iktisat, eğitim ve kültür açısından öteki Bulgar yerleşimlerinden birkaç adım öne çıkan kasabada Piskopos Sofroni (1739-1813), Stefan Bogoridi (1770-1859), Dr. Petır Beron (1795-1871), Neofit Bozveli (1785-1848), Gavril Kristeviç (1820-1898), Georgi Rakovski (1821-1867), Kristyo Rakovski (1873-1941), Anastas Petrov (1899-1978), Peter Datcheff (1896-1968) vs., hemen yanı başındaki yerleşimlerde de Zahariy Stoyanov (1850-1889), Todor İkonomov (1835-1892), Yordan Yovkov (1880-1937) vs. gibi Bulgar siyasi, bilim, sanat ve kültür tarihi açısından önemli şahsiyetler dünyaya geliyorlar.

Dağlık arazi tarıma elverişli olmadığından, ahali hayvancılığa, daha doğrusu davar³ bakıcılığına yöneliyor. Ancak mera kıtlığından koyun sürüleri önce güneydeki Karınabad düzlüğüne, burası da yetersiz gelince kuzeydoğudaki Dobruca Ovası'na kadar uzanıyorlar. Bu şartlar altında doğal olarak celepliğin⁴, elde edilen yünden dolayı da abacılık, kaytancılık ve şayakçılık gibi zanaatların olabildiğince geliştikleri görülüyor. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda aba kumaş dokuyan ilk modern tekstil fabrikasının 1834 yılında Dobri Jelyazkov tarafından Kazan'ın da bağlı olduğu İslimye'de kurulup 500 işçiyle faaliyete geçirilmesi tesadüf değildir. Celepler, özellikle Kurban Bayramı arifesinde on binlerce koyunu ve burmalı koçu önüne katarak İstanbul'a getirirlerken, abacılar da İmparatorluğun önemli merkezlerine yerleşme yoluyla abadan ve şayaktan kıyafetler dikeyiyor, ticari faaliyette bulunuyorlar. Zamanla nüfusu çoğalan yerleşimde oluşan çorbacı zümresi o denli güçlü hâle geliyor ki buraya Türk müdür, kadı ve zaptiye gibi görevlilerin tayinini önleyebiliyor.

Georgi Rakovski, doğduğu yerde başladığı eğitimini Karlovo (Karlöva) ve İstanbul Kuruçeşme'deki Yüksek Rum Mektebi'nde (1837-1841) sürdürüyor. Üst düzey Osmanlı devlet adamı olan yakın akrabası Stefan Bogoridi (İstefanaki Bey) kendisini resmi kariyere hazırladığından Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca öğrenmesini sağlıyor. Sağlam bir eğitim aldığı mektepte, sonraki yıllarda bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesinin öncülüğüne soyunan Neofit Bozveli ve İlarion Makariopolski gibi ruhanilerle yakın bağlar kuruyor; ihtilâlciler Yunan gençlerle

¹ Cengiz Yolcu. "Bulgar Fesad Komitesi Reisi" Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2015-1, Sayı 27, 15-63.

² Hiç kuşku yok ki doğaüstü öğelerle bezeli bu kimliğin oluşmasında milli şair İvan Vazov'un (1850-1921), Epopeya na Zabravenite (Unutulmuşların Destanı) başlıklı şiir derlemesinde yer alan Rakovski kasidesi (oda) de büyük rol oynuyor. İvan Vazov'un coşkulu dizelerinde Georgi Rakovski, "cılgin hayalperest, imkânsız insan", "ateş üzerinde durmadan fokurdayan kazan", "zıtlıklar yumağı", "içinde fırtınalar kopan bir ruh" gibi benzetmelerle yüceltiliyor. Bulgar örneğinde çoğu zaman tarihin şairler tarafından yazıldığı, şairlerin milli belleğe işleyen dizelerini daha sonra profesyonel tarihçilerin bir türlü silemediğine ve düzeltilmediğine sıkça tanıklık ediliyor.

³ Davar – Koyun ve keçiye verilen ortak ad.

⁴ Celeplik – Koyun, keçi, sığır vb. kesilecek hayvanların ticaretini yapan kimse.

irtibata geçmek üzere iki kere Atina'ya gidiyor (1841), hatta Bulgar milletine bağımsızlık fikrini aşılmasını hedefleyen gizli Makedon Cemiyetinde (Makedonska Drujina) yer alıyor. İbrail İsyanına katılmak üzere Romanya'nın yolunu tutuyor (1841); burada kısa süreliğine Türkçe, Yunanca ve Fransızca muallimliği yaptıktan sonra organize ettiği bir Bulgar-Yunan çetesiyle Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarında isyan başlatmayı düşünüyor.

Faaliyetlerinden dolayı tutuklanıp ölüme mahkûm edilse de, Yunan vatandaşı da olması nedeniyle kapitülasyonlar gereği cezasını çekmek üzere Yunan Konsolosluğuna teslim ediliyor. İstanbul Yunan konsolosunun girişimiyle, ortadan uzaklaştırılmak amacıyla gönderildiği Fransa'da bir buçuk yıl Marsilya'da kalıyor. Atina ve İstanbul üzerinden memleketi Kazan'a dönüyor. Komşularının, kasabanın huzurunu bozdukları şikâyeti üzerine babasıyla tutuklanıyor ve getirildiği İstanbul'da yedi yıl hüküm giyiyor (1844)⁵. Kapatıldığı Tophane'de sürekli okuma yoluyla kendini geliştiriyor, kanunları öğrenerek birçok mahkûmu kurtarıyor, ayrıca kendisini de başarıyla savunuyor.⁶ 1847'de hapisneden çıkınca İmparatorluk payitahtında avukatlığa ve ticarete soyunuyor; fabrika ve değirmen kurup işletmek istiyor. Kısa sürede, başarıyla yaptığı beglikçilik, gümrükçülük ve panayır ağalığı⁷ sayesinde çok zenginleşse de, gönlünde, sevgisiyle adeta yanıp tutuştuğu vatanına ve milletine hizmet etmek yatıyor. İlginçtir ki bu yıllarda Bulgar ihtilâlcinin Bektaşiliği kabul ettiği yönünde tanıklıklar da bulunuyor.⁸

Kırım Savaşı arifesinde, Bulgarları isyana teşvik eden gizli bir cemiyet kuruyor. Savaş sırasında Osmanlı ordusunda Şumnu'da üst düzey tercüman olarak görev alıyor, ancak asıl amacının, otobiyografisinde de itiraf ettiği gibi, Rusya lehine askeri casusluğa soyunmak olduğu anlaşılıyor. Çok geçmeden kendini ele vermesi üzerine Ömer Paşa tarafından idam edilmek isteniyor, ancak daha önceden teması olduğu Sadık Paşa'nın araya girmesiyle yargılanmak üzere İstanbul'a gönderiliyor. (Aralık 1853 veya Ocak 1854) Payitahta yolculuğu sırasında mucizevi şekilde firar etmeyi başarıyor. Rakovski'nin itirafına göre ise olay şöyle geliyor: Ticari ortağı Mustafa Bey onu Edirne'de karşılayıp İstanbul'daki evine getiriyor. Kurtarılması için İslâm'ı kabul etmesi ve kızıyla evlenmesi şartını koşması üzerine Rakovski her iki şartı da kabul ediyor.⁹ Mustafa Bey'in evinde de tekin durmayan Bulgar eylemci oluşturduğu on iki kişilik çeteyle Kocabalkan'ın yolunu tutuyor, ancak Rusya'nın savaşı kaybetmesiyle beklentilerin boşa çıkması üzerine çete dağılıyor. Doğduğu kasabada saklandığı sırada hatıra, günlük ve şiir türünde ilk edebi eserlerini kaleme alıyor. Daha sonra Tuna üzerinden Romanya'ya geçiyor (1855) ve kurulu düzene karşı "kılıçla ve kalemlerle" amansız mücadele etme kararı alıyor.

İlerici Sırp çevreleriyle temasa geçtiği (1856) Novi Sad'da *Bălgarska Dnevnița* (Bulgar Günlüğü) başlıklı gazeteyi çıkarıyor,¹⁰ (1857) ayrıca Dağ Yolcusu (Gorski Pătnik) adlı manzum şiirini yayımlıyor. İhtilâl faaliyetlerinden dolayı Osmanlı'nın baskısıyla tutuklanıyor¹¹ ve sınır dışı edildiği Romanya'da da tutunamayınca Odesa'ya geçiyor (1858); Herson Ruhban Mektebi'nde bekçilik yapıyor. Kaleme aldığı Bulgaristan'ın Kurtuluş Planı'nda (1858) "*Bulgar kılıçla hürriyetini kaybetti, kılıçla geri alacak*" diye belirttikten sonra, ortak eylem merkezi kurulmasını, ülke içinde önceden hazırlık yapılmasını, müttefik sağlanmasını, Avrupa nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulmasını, isyan taktiğinin belirlenmesini öngörüyor. Ancak Bulgar ahalinin böyle bir eyleme hazır olduğu konusunda Rakovski büyük bir yanılgıya düşüyor, zira Kocabalkan'a sığınacak küçük bir çetenin kısa zamanda 150 bini silahlı olmak üzere 500 bin kişilik bir orduya dönüşeceğine inanıyor. Yine bu dönemde dil, tarih, etnografya ve halk yaratıcılığı konularıyla yakından ilgileniyor; bugün hiçbir bilimselliği olmayan, hatta gülünç bulunan etimolojik çıkarsamalar yapıyor;¹² ayrıca halk türküsü, atasözü ve deyimlerin nasıl derlenmesi gerektiği hakkında bir kılavuz hazırlıyor.

⁵ Leman Ergenç. *Bulgar Edebiyat Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayın No: 378, 1996, 29.

⁶ Milen Kumanov. Redove ot biyografiyata, *Georgi S. Rakovski, Bălgarskiy vâpros*, Sofya: Zahariy Stoyanov, 2003, 476.

⁷ İvan Shishmanov. Rakovski kato politik, *Georgi S. Rakovski, Bălgarskiy vâpros*, Sofya: Zahariy Stoyanov, 2003, 483.

⁸ "*Ticari faaliyetlerinde maddi dara düştüğü zaman, kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, kurtulmak için Rakovski Bektaşiliği kabul ediyor, zira bu tarikatın hükümet çevrelerinde etkili olduğunu çok iyi biliyor.*" (Mihail Arnaudov. *G. S. Rakovski – jivot, delo, idei*, Sofya: Bălgarska kniga, 1942, s. 51). Dragan Tsankov da, "*Rakovski bir Bektaşi tekkesinde yaşıyormuş*" diye belirtiyor. (*Georgi Stoykov Rakovski – vizgledi, deynost i jivot, II. Dokumentalni material*, Sofya: İzdanie na BAN, 1968, 500).

⁹ Velichka Kaleva. *Georgi Stoykov Rakovski, Kotel – grad na velikani*, Kotel: Kota, 2003, 140.

¹⁰ *Rechnik na bălgarskata literatura, III*, Sofya: İzdatelstvo na BAN, 1982, 192.

¹¹ M. Hüdai Şentürk. *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 183.

¹² Sözelimi, başlangıcını Sanskritçeye dayandırdığı Bulgarcanın dünyanın en kadim dili olduğu, Yunanca dâhil bütün dillerin Bulgarcadan türediği, Bulgarların Hindistan'dan gelen Ari ırk olduğu, Napolyon'un aslında Bulgar olduğu, zira adının 'O, ovada' anlamındaki 'Na pole on' ifadesinden geldiği gibi bilimsel tutarlardan yoksun, ancak uyanan milli ruhu okşayan iddialarda bulunuyor.

Daha sonra geçtiği Belgrad'da *Dunavski Lebed* (Tuna Kuğusu) adında bir gazete çıkarmaya başlıyor (Eylül 1860). Burada ikinci bir Bulgaristan'ın Kurtuluş Planı ve başına kendisinin geçtiği Geçici Bulgar Hükümeti Tüzüğü hazırlıyor (1861). Anılan planda gelecekteki isyanın stratejisi ve taktiği belirleniyor; buna göre, komşu ülkelerde önceden eğitilen silahlı grupların Bulgar topraklarına girmesi öngörülüyor, ayrıca haydutlara da büyük umut bağlanıyor. Geçici Hükümet'in başlıca amacı ise yakın zamanda başlaması beklenen kitlesel isyanla ilgili bütün faaliyetleri yürütmek olarak belirleniyor. Yine Belgrad'da, Sırbistan Emaretinin yoğun desteğiyle, Bulgar milli kurtuluş hareketinin önemli bir aşamasına işaret eden Birinci Bulgar Lejyonunu organize ediyor ve yönetiyor (1862). 600 civarında gönüllüden oluşan lejyonda, daha sonraki yıllarda aktif şekilde çetecilik ve isyancılık faaliyetlerinde bulunacak olan Panayot Hitov, Filip Totyo, Vasil Levski gibi birçok elebaşı yer alıyor.

Bulgar milletine dağıtılmak üzere kaleme aldığı isyan çağrısında (1.08.1862), "*Kimse başkasının bizi kurtarmasını beklemesin, bizim hürriyetimiz bize bağlı*" vurgusu yapıyor, ancak Sırbistan Emaretiyle Osmanlı arasındaki gerginlik çözümlenince, lejyon dağılmak ve ülkeyi terk etmek zorunda kalıyor. Atina'da, Karadağ'da ve Bükreş'te çeşitli çevrelerle yaptığı görüşmelerle Osmanlı'ya karşı bir Balkan ittifakının oluşturulmasını hedefliyor (1863). Romanya'da süreli yayıncılığa devam ediyor, kısa ömürlü *Bădushtnost* (Gelecek) ve *Branitel* (Savunmacı) gazetelerini çıkarıyor. Uzun zamandır tasarladığı *Bălgarska Starina* (Bulgar Mazisi, 1865) başlıklı dergi de okurla buluşuyor.¹³

Çıkardığı Dağ Çeteleri Geçici Kanunu'yla (1867) gelecekteki isyanın stratejisi ve taktiği belirleniyor; burada artık dış güçlerin desteğine ve Balkan ülkelerinin siyasetine değil, organize ve silahlı halk hareketine güvenildiği görülüyor. Kişisel hınç alma uğruna mücadele eden haydutlara, komşu ülkelerde oluşturulup Tuna üzerinden Bulgar topraklarına geçecek çetelere ve dış güçlerin yardım ve desteğine bel bağlanamayacağını farkına varıyor; çıkış yolunun Bulgar milletinin içten örgütlenmesinden geçtiğini düşünüyor. Organize milli Bulgar kurtuluş hareketinin on yıl süreyle hummalı elebaşı ve tartışmasız ideoloğu kabul edilen¹⁴ Georgi Rakovski, Bükreş dolaylarında bir çiftlikte, yakalandığı verem hastalığından 46 yaşında hayata gözlerini yumuyor (1867).¹⁵

Georgi Rakovski'nin Edebi Yaratıcılığı: Gorski Pătnik (Dağ Yolcusu) Eseri

Avrupa edebiyatında, önceden hazırlanan felsefi ve estetik temeller üzerinde filizlenen, vücut bulan ve serpilen edebi akımlar ve süreçler, Bulgar edebiyatına gecikmeyle, biraz gelişigüzel ve düzensiz uğruyor. Bundan dolayıdır ki Bulgar edebiyatında akımlar arasında net ve belirgin çizgiler gözlemlenemiyor, zira çoğu zaman bu çizgilerin iç içe geçtiği görülüyor. Yazarlık henüz mesleğe dönüşmediğinden, şiir veya hikâye, toplumsal ve milli kurtuluşu hedefleyen faaliyetlerden arta kalan zamanda yaratılıyor. Edebiyat, sanatsal ve estetik kaygıların ötesinde, milli bağımsızlık mücadelesine hizmet etmesi gereken bir araç olarak değerlendiriliyor. Genel anlamda sanatın kuramsal altyapısı ve çerçevesi henüz oluşturulamamış, ayrıca Bulgarca da yeterli ifade kıvraklığına ve kıvama gelmemiştir.

Öyle ki, XIX. yüzyıl Bulgar edebiyatında bazen bir yazarın yaratıcılığında santimantal, aydınlanmacı, romantik, gerçekçi ve eleştirel gerçekçi öğelere rastlamak mümkün oluyor. Bütün bu nedenlerden dolayı, XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında Avrupa kültürü ve sanatını derinden etkileyen Romantizm akımının saf şekliyle Bulgar edebiyatında ifadesini ve tezahürünü bulmak biraz zorlaşıyor. Hatta uzun yıllar adı geçen akımın Bulgar edebiyatında varlığı, kapsamı ve somut içeriği konusu edebiyat tarihçileri arasında tartışmalara neden oluyor. Yine de son zamanlarda yapılan çalışmalar, 1840'lı yılların yarısından 1870'lere kadar Petko Slaveykov (1827-1895), Rayko Jinzifov (1839-1877), Grigor Pırliçev (1830-1893) ve özellikle Georgi Rakovski gibi toplumsal önder ve yaratıcıların bazı eserlerinin Romantizme özgü öğeler içerdiğini gösteriyor.¹⁶

Kısa hayatına birçok toplumsal ve kültürel faaliyeti sığdıran Georgi Rakovski, her ne kadar bunların sanatsallığı bugün tartışma konusu olsa da, edebi eserler de vermiştir. Genel olarak otobiyografi, günlük, mektuplar, hatırat ve şiirden oluşan yaratıcılığının en önemli ve zamanın güncel bir ihtiyacını karşıladığından dolayı son derece etkili olan eseri kuşkusuz Dağ Yolcusu başlığını taşıyan manzum şiiridir.¹⁷

¹³ İvan Stoyanov. *İstoriya na Bălgarskoto văzrajdane*, Veliko Tırnovo: Abagar, 1999, 168.

¹⁴ Konstantin Kosev. *Kratka istoriya na Bălgarskoto văzrajdane*, Sofya: Prof. Marin Drinov, 2001, 113.

¹⁵ Bükreş'te toprağa verilen Georgi Rakovski'nin cenazesi yıllar sonra önce Sofya'daki Sveta Nedelya (Azize Paraskevi) Kilisesi'ne (1885), ardından da memleketi Kazan'a naklediliyor (1942); son olarak da burada inşa edilen Pantheon'a taşınıyor (1981).

¹⁶ Svetlozar İgov. *Kratka istoriya na bălgarskata literatura*, Sofya: Prosveta, 1996, 221-223.

¹⁷ Hüseyin Mevsim. Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Romantik Bir Eser: Georgi Rakovski'nin *Orman Yolcusu* ["Gorski Pătnik"] Poeması, *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Romantizm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014, 171-180.

Eser, günümüze birbirinden bağımsız ve farklı zaman ve şartlarda yazılan üç redaksiyonuyla ulaşıyor. 1854 tarihli birinci redaksiyon, Bulgarların uluslararası siyasi statükoda değişim olacağı umudunu taşıdıkları Kırım Savaşı sırasında yazılıyor. Sadece el yazısı olarak kalan varyant, şairin belirttiğine göre, Kazan yakınlarında dağda kaleme alınıyor.

Eser, geleneksel Bulgar giysileriyle, miğfer ve parıldayan kılıçla kuşanmış bir gençle guguk kuşu arasında geçen diyalog şeklinde kurgulanıyor. Dağa sığınan genç kendisini, hainler tarafından ele verilip ölüme mahkûm edilen, millet sevgisiyle yanıp tutuşan masum bir Bulgar olarak tanıtıyor. Yıllarca yok yere hapisanede yattıktan sonra karamsar düşüncelerini dağıtmak için dağa çıkmıştır. Guguk kuşuna ne denli şanlı bir soyun evladı olduğunu anlattıktan sonra, kuşun görüş ve düşüncelerini almak istiyor. Kuş da hürriyet, vatan sevgisi, cesaret gibi erdemlerden dem vurarak genci yüreklendiriyor ve dayısını kendisine örnek almasını tavsiye ediyor. Burada, şairin yakın akrabası olan ve Rus ordusunda görevli, Osmanlı kaynaklarında Kaptan Yorgi ve Bıyıklıoğlu Yorgi¹⁸ diye geçen Yüzbaşı Georgi Mamarçev'den (1786-1846) söz edildiği anlaşılıyor.

Genç; millete eziyet çektiren Bulgar işbirlikçilerden ve Rum ruhanilerden yakınıyor. Bulgar ahalinin kayıtsızlığından hayal kırıklığına uğradığını ve cesaret göstererek yabancı hâkimiyetten kurtulan Sırlara hayranlık duyduğunu itiraf ediyor. Bir çete toplayıp eski haydutlar gibi halkına yardım etmek istediği arzusunu dile getiriyor. "Bulgaristan'a da hürriyet güneşinin doğacağı" inancıyla milletin tarihi geçmişini ortaya çıkarmak için gizli bir mağaraya doğru yola koyuluyor.

Eserin finalinde iki açıklayıcı not dikkat çekiyor. Batılı ülkelerin ikiyüzlülüğünü eleştiren Georgi Rakovski, özgürlüğün sadece topyekûn bir halk isyanıyla elde edilebileceğini ifade ediyor. Otobiyografik öğelerle bezeli birinci redaksiyonda dönemin güncel hadiseleri yorumlanıyor.

Stoyan ile Boyani adını taşıyan ikinci redaksiyon, şairin verdiği bilgiye göre, ertesi yıl Bükreş'te kaleme alınıyor. İki kısımdan oluşan redaksiyonda, birbirine âşık Stoyan ve Boyani'nin karşılaşması ve vatani için savaşmak isteyen gencin çeteye dağın yolunu tutması anlatılıyor. Eserde, haydutluğun romantikliği övülüyor ve yüceltiliyor.

Dağ Yolcusu eserin üçüncü redaksiyonu Novi Sad'da, Romanya'da ve Odesa'da yazılarak 1857'de Novi Sad'da yayımlanıyor. Sözü edilen en kapsamlı ve önemli redaksiyonda eski planın bırakıldığı ve yeni bir kurgunun benimsendiği görülüyor. Yine de, büyük olasılıkla, önceki redaksiyonlarla birlik sağlanması amacıyla, yazılış tarihi olarak 1854 belirtiliyor.

Eser, Bulgar Halkı İçin Önsöz ile başlıyor. Burada Rakovski "*kahraman ve kadim*" halkına seslenerek çekilen sıkıntıların nedenini açıklıyor; Osmanlı idarecileri, Rum ruhaniler ve Bulgar işbirlikçilerden oluşan başlıca hasımlarını işaret ederek millete bir de çağrıda bulunuyor: "*Kıymetli zamanını kaybetme, geç olmadan hakkını ara.*" Şaire göre, halkın özgürlük yolu, "*bilgelik ve cesaretin*" birleşmesinden geçiyor. Bu durumdan çıkış, "*eğitim ve cesareti, akıl ve kararlılığı*" gerektiriyor. Minör ve majör tonların, yerginin ve övgünün iç içe geçtiği bu dizelerde, Georgi Rakovski şiir alanındaki deneyimsizliğinden dolayı özür dileyerek okurun hoşgörüsüne sığınıyor.

On dört dördlükten oluşan birinci bölümün girişinde; doğanın yeni bir hayata uyandığı ve çiçek, kuş, çağlayan ve güneşin canlandığı bir ilkbahar tablosu çiziliyor. Bundan sonraki elli iki dördlük, genç bir Bulgar haydudun monoloğunu içeriyor. Genç Voyvoda Boğaziçi'nde karamsar düşüncelere dalmış duruyor, gönlünden bir an önce memleketine uçup halkını derin uykudan uyandırmak geçiyor, milleti uğruna kendini feda etmeye sabırsızlanıyor. Eski Bulgar şairinin, cesaret ve gücünün yeniden canlanmasını arzu ediyor, zira uyanma ve eyleme geçme zamanının çoktan geldiğine inanıyor.

Voyvoda'nın monoloğu, Bayraktar'ın gelişyle kesiliyor. Bayraktar, çetenin hazır olduğunu ve kendisini beklediğini bildiriyor. Bu arada karanlık çökmeye başlayınca Bayraktar Voyvoda'yı Belgrad Ormanı'na götürüyor. Çete, Voyvoda'yı selâmlıyor. Ardından Bulgar çeteciler ellerinde kama olduğu halde törenle yemin ediyorlar. Bayrağa, "*Ya özgürlük, ya ölüm!*" yazısı ve korkunç bir aslan işlenmiştir; arka planda da "Tanrı bizimledir, ileri!" çağrısı dikkat çekiyor.

¹⁸ Aşkın Koyuncu. Osmanlı Belgeleri Işığında 1835 Yılında Tırnova'da Meydana Gelen Ayaklanma Teşebbüsü, *Kültürlerarası Kavşakta Bulgaristan ve Türkiye, Bildiri Kitabı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013, 213-235.

Sonraki sahnede Voyvoda, tehlikelerle dolu Kocabalkan yoluna çıkılmadan önce, herkese doğduğu yeri, başından geçenleri, buraya gelmesine neden olan olayları ve niyetini açıklaması için söz veriyor. Böylece eserin gerçek kısmına, çetecilerin ayrı ayrı verilen hikâyelerine geçiliyor. Sırasıyla Dragoy, Velko, Momçil, Mladen ve Radoy söz alarak çeteye katılmalarına neden olan hadiseleri uzun uzadıya ve ayrıntıyla anlatıyorlar.

Sözgelimi, kız kardeşi kaçırıldığından dolayı çeteye katılan Dragoy bir an önce hıncını almak istiyor. Daha sonraki sahnelerde bir derviş tekkesine saldırdığını ve içeride bulunan herkesi nasıl kılıçtan geçirdiğini anlatıyor. Momçil, tarihten örneklerle geçmişte Bizans'ın, günümüzde de Rumların Bulgarlara yaptığı kemliklerden söz ediyor. Momçil'e göre Bulgarlar Avrupa'ya yerleşen en eski kavimdir; Rumlar daha sonra gelmiş ve iki halk arasında sürtüşme böyle başlamıştır. Din temelinde birleşmeye rağmen, Rum hilelerine devam etmiştir. Osmanlı'nın Balkanlara geçmesine de Rum ön ayak olmuştur. Dolayısıyla, Türkler ve Rumlar Bulgarların başlıca hasımları olarak gösteriliyorlar. Velko ise Müslümanlığı kabul etme dayatmasına karşı geldiğinden haydutluğun yolunu tutmak zorunda kaldığını açıklıyor. Mladen gerekçe olarak fakirliğini gösteriyor, ayrıca 1835 Tırnova İsyanında Bulgar çorbacıların ihanetini eleştirerek haydutluğun içerdiği adanmışlığı ve romantizmi yüceltiyor. Suçsuz yere yıllarca hapishanelerde kalan Radoy, Bulgarların geçmişteki şanını gösteren eski kalelerden ve parşömenlerden söz ediyor. Milli Bulgar mitolojisinin oluşturulmasına son derece zengin malzeme sunan bu monologlardan¹⁹ sonra, Voyvoda yine söz alarak yeniden Bulgarların şanlı ve onurlu, Bizans'a bile üstün geldiği geçmişine vurgu yapıyor, artık korkusuz olma ve eyleme geçme zamanının geldiğini ve bir an önce halka yardıma koşulması gerektiğini haykırıyor.

Görüldüğü gibi, Georgi Rakovski eserde somut ve canlı karakterler yaratmayı başaramıyor; kahramanlarını, farklı kadere sahip olmalarına rağmen, bireyselleştiremiyor, zira başlıca amaç sanatsal kaygıdan ziyade, asırlar içinde uyuşmuş milli bilinci ve özgüven duygusunu uyandırmak ve mücadele edilmesi gereken odakları göstermektir.

Eserin devamında Kocabalkan'a doğru yol alan çete, bir ananın, istenen haracı vermesine rağmen çocuğunu öldüren yankesicileri dağıtıyor; bir ihtiyar heyetiyle yapılan buluşmada çeteciler monologlarını neredeyse tekrar ediyorlar. Eserin birinci bölümü burada bitiyor. Daha sonraki yıllarda *Tuna Kuşusu* gazetesinde ikinci bölümden bir kesit yayımlanmış olsa da manzum şiir yine tamamlanmamış kalıyor.

Eserin yazılışında Georgi Rakovski'nin Bulgar halk yaratıcılığı (özellikle de haydut halk türküleri) motiflerinden yararlandığı, Yunan ve Sırp edebiyatındaki benzer örneklerden esinlendiği biliniyor. Bulgar edebiyat araştırmacıları ve tarihçileri Dağ Yolcusu başlıklı eseri, haydutluğun övgüsü ve yüceltilişi²⁰, milli ihtilal muştucusu²¹, ihtilâl ve vatanperverlik elektriğiyle yüklü²² esaret ve özgürlük anlatısı²³ şeklinde değerlendirmeyi yeğliyorlar.

İhtilâl Çağrısı Yapan Eserin Dipnotunda Yemek Tarifi

Dağ Yolcusu eserin ayırt edici ve son derece ilginç özelliklerinden biri de, elliye yakın dipnot (bazen de dipnotun dipnotu) içermesinde yatıyor. Öyle ki, dipnot açıklamalarının hacmi, neredeyse eserin hacmine ulaşıyor; 158 sayfalık esere 128 sayfa dipnot düşülüyor. Böylece dipnotlar, dönemin atmosferini, Georgi Rakovski'nin eğilimlerini anlamak için birer tanıklığa ve bilgi kaynağına dönüşüyor.²⁴ Geleneksel Bulgar halk yaşantısı, Osmanlı padişahları, deliler, dervişler (özellikle Bektaşilik hakkında), Fener Rum patriklerinin seçimi vs. gibi konuların dışında halk türküsü, fıkra ve nüktelere de rastlanıyor ve böylece ilginç bir metinlerarasılık örneğine tanıklık ediliyor.²⁵

Sözgelimi, Georgi Rakovski Anadolu Türkleriyle Rumeli Türkleri arasında belirgin fiziksel farklılık gözlendiğini ve bu ırksal değişikliğin nedenini ilk başta Bulgaristan'a bekâr gelen Türklerin en alımlı Bulgar kızlarıyla evlenmelerine bağlıyor. 29. dipnotta, Bulgar asıllı olduğu, ama din değiştirerek Osmanlı'ya hizmet eden Mihail Bey hakkında ilginç bilgiler aktarılıyor:

¹⁹ Nikolay Aretov. *Natsionalna mitologiya i natsionalna sädba*, Sofya: Kralitsa Mab, 2006, 206.

²⁰ Mihail Arnaudov. *Tvortsni na Bălgarskoto vâzrajdaneto. Poeti i geroi*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1969, 176.

²¹ Andrey Tsvetkov. *Georgi Stoykov Rakovski*, Sofya: Narodna prosveta, 1971, 251.

²² İvan Radev. *İstoriya na bălgarskata literatura prez Vâzrajdaneto*, Veliko Tărnovo: Abagar, 2007, 251.

²³ Katya Staneva. *Apologiya na bălgarskoto: tvorchestvoto na Georgi Rakovski*, Sofya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 1996, 74.

²⁴ Boyan Penev. *İstoriya na novata bălgarska literatura, III*, Sofya: Bălgarski pisatel, 1977, 227.

²⁵ Yuliya Nikolova. *Zapiski po bălgarska vâzrojdenka literatura*, Plovdiv: Hermes, 2004, 185-188.

“Eski Osmanlı payitahtlarından Edirne’de, Mihal Bey Köprüsü yakınında, aynı adı taşıyan cami ve imaret vardır. Burada her perşembe pilav ve zerde dağıtılıyor. Müslüman geleneğine göre, Ramazan’da da gūnaşırı bu sevilen yemek veriliyor. Yılda bir defa aşure dağıtılıyor. Aşure; tahıl, nohut, mercimek, fasulye, pirinç vs. malzemeden hazırlanıyor. Bütün bunlar Mihal Bey’in ruhunun şad olması için yapılıyor. İmareti Mihal Bey’in yakın akrabalarından biri idare ediyor. Elde edilen gelirlerle cami ve köprü’nün bakımı yapılıyor. Yukarıda adı geçen yemeklerin bir pişirimi için 10 okka bal (zerde için), 45 okka pirinç (pilav için), 10 okka koyun eti, 5 okka nohut, 5 okka yağ kullanılıyor. Gaziler helvası da 20 okka irmik, 10 okka yağ, 10 okka bal, 10 okka süten (su yerine) hazırlanıyor.”²⁶

Anılan yemek tarifleri, Bulgarca yazılı kaynaklarda karşımıza çıkan ilk örneklerden olması gerek.²⁷ Bir başka dipnotta, Bulgaristan’daki Pomakların Bulgarca konuşan ve İslâm’ı kabul eden bir topluluk oldukları belirtildikten sonra kahramanı Pomak olan bir Bulgar halk türküsü sunuluyor. Bir başka dipnotta, İstanbul’u geri alma ve Bizans’ı yeniden tesis etme hayalleri kuran Rumlarla bir Bekri Mustafa fıkrasıyla alay ediliyor. Bir başkasında da Rumeli’ye yerleşen Türklerin çalışkanlığı, uysallığı ve mülayimliği övülüyor.

Tuna Üzerinde Uçan Kuğu: Georgi Rakovski’nin Gazeteciliği

Bulgarca süreli yayıncılık tarihi Konstantin Fotinov’un *Lyuboslovie* (Filoloji) dergisiyle başlatılıyor. 1842’de İzmir’de çıkmaya başlayan derginin, 25. sayının ardından yayın hayatına son verdiği 1846’da, Almanya Leipzig’de kimya talebesi olan İvan Bogorov *Bălgarski Orel* (Bulgar Kartalı) adıyla ilk Bulgarca gazeteyi okurla buluşturuyor. Üst sınırının 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı olduğu kabul edilen Milli Uyanış Çağında Osmanlı unsuru Bulgarlar kendi dilinde yaklaşık 100 gazete ve dergi çıkartıyorlar. Bu süreli yayınların üçte biri Osmanlı payitahtında yayın hayatına başlarken, en çok gazete ve dergi Romanya’da neşrediliyor. Anılan dönemde Sırbistan, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi ülkelerde de Bulgarca süreli yayınların çıktığı görülüyor. Genel hatlarıyla İstanbul Bulgar basını evrimci ve aydınlanmacı bir çizgi izlerken, özellikle Romanya’da çıkan bazı gazetelerin devrim çığırkanlığına soyundukları anlaşılıyor.²⁸

Bildiği yabancı diller sayesinde Avrupa basınına yakından izleme imkânı bulan Georgi Rakovski, süreli yayınların etkin gücünün farkına varınca, yürüttüğü davada gazeteyi bir propaganda silahı olarak kullanmaya karar veriyor. Çıkardığı gazetelerle daha büyük kesimlere ulaşmayı hedefleyen Georgi Rakovski ihtilalci Bulgarca basının kurucusu olarak kabul ediliyor.²⁹

Bălgarska Dnevitsa (Bulgar Günlüğü)

Georgi Rakovski’nin ilk gazetesi olan haftalık *Bălgarska Dnevitsa* Novi Sad’da 26 Haziran 1857’de çıkmaya başlıyor. Başlıca amacı 1856 Hattı Hümayun kararlarının uygulanmasını talep etmek olacağı belirtilen gazete, Sırp aydın Dr. Danilo Medakoviç’in (1819-1881) maddi ve manevi desteğiyle hayata geçiriliyor. Her ne kadar gerekli resmi izin, yeni gazetenin Sırpça çıkan *Srăbski Dnevnik* (Sırp Günlüğü) gazetesinin Bulgarca tercümesi olacağı temin edilerek alınsa da, orijinal ve bağımsız bir gazeteden söz edilmesi gerektiği öne sürülüyor. Ayrıca, böyle bir taktiksel çözümün 2 bin 500 forint tutarındaki kefaleti ödememek ve gazete sahibinin Avusturya vatandaşı olması şartını atlamak için bulunduğu,³⁰ bürokratik engelleri aşmak için uydurulmuş bir formül³¹ olduğu kabul ediliyor. Dolayısıyla, yazıların bir kısmı tercüme olsa da, Georgi Rakovski’nin gazetesi Dr. Danilo Medakoviç’in yayınının bir kopyası olarak görülmüyor.

Dış siyaset yazıları Bulgar okuruna göre uyarlanıyor; gazetenin Sırpça varyantında yer almayan, ama Bulgarları birebir ilgilendiren ve Bulgaristan kaynaklı çok sayıda yazıya, başyazıya, notlara ve duyurulara rastlanıyor. Bulgar milletinin durumuyla ilgili batılı devletlerin kayıtsızlığı eleştirilirken, Hattı Hümayun, siyasi ve dini haklar talebinde bulunmanın hukuki temeli olarak ele alınıyor.

²⁶ Georgi Rakovski. *Gorski păttnik*, Sofya: Bălgarska istoriya, 2021, 190. (Alıntının çevirisi tarafımdan yapılmıştır.)

²⁷ Hyusein Mevsim. Retseptata na Georgi Rakovski, *Zemya predelna. Stranitsi ot bălgarsko-turskite kulturni vrăzki*, Plovdiv: Janet 45, 2019, 32-43.

²⁸ Hüseyin Mevsim. Osmanlı Bulgar Basınına Dair Bazı Notlar, *Kebikeç*, , 50, 2020, 223-246.

²⁹ Georgi Borshukov. *İstoriya na bălgarskata jurnalistika, 1844-1877, 1878-1885*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1976, 113.

³⁰ Zdravka Konstantinova, Filip Panayotov. *İz istoriyata na bălgarskata publitsistika (do 1878 g.)*, Sofya: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1991, 68.

³¹ Georgi Borshukov, *İstoriya na bălgarskata jurnalistika*, 113.

Cesur dil kullanan siyasi ağırlıklı gazetede eğitim, dil, edebiyat ve kültür meselelerinin cılız kalması üzerine bu konulara yer verileceği haftalık bir ek çıkarma kararı alınıyor; tasarlanan ekle “*Bulgar edebiyatının gelişmesine katkı sağlamak*” gibi bir amaç güdüyor. 1857’nin yaz aylarında, tarihi belirtilmeden, *Dunavski Lebed* adında bir deneme sayısı çıkıyor. Küçük boyut sekiz sayfalık ekte Bulgarca üzerine uzunca bir yazı ve iki halk türküsü dikkat çekiyor.

Bulgar ihtilalci mülteci çevresinin ilk gazetesi olan *Bălgarska Dnevnița* 23 Ekim 1857’de, 18. sayıdan sonra aniden duruyor; bu gelişmede Babıali’nin Avusturya-Macaristan üzerindeki diplomatik baskısının etkili olduğu düşünülüyor. Tutuklanan Georgi Rakovski Yunan vatandaşlığı sayesinde serbest kalıyor ve Romanya’ya sınır dışı ediliyor.

Dunavski Lebed (Tuna Kuğusu)

Romanya’da (Kalas) ve Rusya’da (Odesa) uzun zaman tutunamayan Georgi Rakovski yeniden Belgrad’a, yerleşik düzene karşı “*kılıçla ve kalemlerle*” amansız mücadele etme kararıyla dönüyor (1860). Knez Miloş Obrenoviç’e gazete çıkarma izni için müracaat ediyor; dilekçede, “*Kardeş olan Bulgar ve Sırp’ların birbirini tanımalarına yardımcı olmak; her milletin en önemli iki niteliği olan ortak menşe ve din esasına dayanarak yakınlaşmalarının ve birlikteliklerinin yolunu açmak*”³² gibi masumane amaçlara vurgu yapıyor. 25 Ağustos 1860’da gerekli izin alınıyor, ancak yayının her türlü sansüre tabi tutulacağı da açıkça söyleniyor.

1 Eylül 1860’da çıkmaya başlayan ve alt başlığı ‘siyasi, filoloji ve mizah gazetesi’ olan *Dunavski Lebed* haftalık, 33x50 ve 36x52 cm boyutunda olup Sırbistan Emareti basımevinde basılıyor. Abone ücreti 2 altın olarak belirlenen gazeteden iki yıllık çıkıyor. Birinci yıllık (sayı 1–48, 1.09.1860–28.08.1861) ve ikinci yıllık (sayı 49–62, 6.09.1861–28.12.1861) olmak üzere toplamda 62 sayı okurla buluşuyor; sayıların toplamı 248 sayfalık bir külliyat oluşturuyor.³³ Bazen verdiği eklerle de okura ulaşan *Dunavski Lebed*, Bulgar süreli yayıncılık tarihine ihtilâl çığırkanlığı yapan ilk gazete olarak geçiyor. Milli kurtuluş ruhunun canlanmasına büyük katkı sağladığı kabul edilen gazete, 16. sayıdan itibaren Fransızca da yayımlanıyor. Böylelikle başmuharrir memleketinin ve milletin çözüm bekleyen bütün meselelerini Avrupa kamuoyunun gündemine taşımış oluyor.

Osmanlı topraklarında da dağıtılacağı hesaba katılarak gazetenin programında Bulgar meselesinin şartların gerektirdiği şekilde ele alınacağı beyan ediliyor. Bulgar edebiyatı, tarihi ve halk yaratıcılığında metinlere yer verileceği, haberlerin oldukları gibi aktarılacağı ilan ediliyor.

Georgi Rakovski’nin Bulgar kamuoyunda artık popüler bir isim olması nedeniyle gazete ilgiyle karşılanıyor, matbaa masraflarında da Sırp Hükümeti gerekli kolaylığı sağlıyor. Gazetenin yayın hayatına başladığı yıl, İstanbul Bulgar kilisesinde düzenlenen Paskalya ayininde Bulgar piskoposun patriğin adını anmaması üzerine Bulgarların Fener Rum Patrikliğine karşı yürüttükleri bağımsız kilise mücadelesi yeni ve gergin bir evresine giriyor. Bulgar toplumunun birincil gündemini oluşturan kilise meselesi Rakovski’nin gazetesinde de ana konulardan birini teşkil ediyor. Meselenin enine boyuna ele alındığının bir kanıtı olarak gazetenin 62 sayısında 187 makale, yorum ve notun bu konuyla ilgili olması gösterilebilir. Bulgar Meselesi adı altında dizi hâlindeki yazılarda sadece tespitle, Fener ruhbanının taleplerinin tutarsızlığının açığa çıkarılmasıyla yetinilmiyor, ama çözüme yönelik yollar da teklif ediliyor. Bu yapılırken sadece patriklik hedef alınmıyor, ama tutucu Bulgar çevrelere, Bulgarca çıkan *Tsarigradski Vestnik* (İstanbul Gazetesi), *Bălgarski Knijitsi* (Bulgarca Kitaplar) gibi süreli yayınlara, Katolik propagandası yapan *Bălgaria* (Bulgaristan) gazetesinin radikal tavrına karşı çıkılıyor. Özellikle *Bălgaria* gazetesini çıkaran Dragan Tsankov’a ve Bulgarlar arasında Protestanlık propagandasına soyunan çevrelere karşı sert ve sivri dil kullanılıyor. Bağımsız kilise mücadelesi, milli güçlerin konsolidasyonu ve safları sıklaştırmak için gerekli bir aşama olarak görülüyor; şekli dini, ama içeriği siyasi bir mücadele olduğu vurgulanıyor. Bulgar kilise meselesi Şark Meselesi’nin bir parçası, daha doğrusu Rus etkisini kırmak isteyen batılı ülkeler arasında bir mücadele alanı olarak değerlendiriliyor.

Birçok yazıda Babıali’nin meseleye makul bir çözüm bulacağına umut bağlanıyor. Gazete sayfalarında kilise bağımsızlığı siyasi bağımsızlığın sadece bir aşaması olarak değerlendiriliyor; “*diplomasi kaleminin çözemediğini keskin kılıcın çözeceğine*” inanılıyor; umut aşılama yoluyla milli ruh canlı tutuluyor.

³² Filip Panayotov. *Vestnitsi i vestnikari*, 97.

³³ Georgi Borshukov, *İstoriya na bălgarskata jurnalistika*, 143.

“*Beden için gıda neyse, ruhumuz için eğitim de odur*” anlayışından hareketle genelde eğitime ve özelde Bulgar mektepleri meselesine önem veriliyor, hâli vakti yerindeki Bulgarların eğitim davasına destek olmaları ve İstanbul’da Bulgar yüksekokulu açılması çağrısında bulunuluyor.³⁴ Dil meselesini, alfabeyi ve geçmişi konu edinen yazılara yer veriliyor, ayrıca Vracalı Sofroni’nin otobiyografik unsurlar içeren elyazması ilk olarak bu gazetede yayımlanıyor.³⁵

Yabancı moda düşkünlüğüne ve Bulgar topraklarına yabancı sermayenin girmesine de iyi gözle bakılmıyor; bu bağlamda Bulgarların şirket kurmaları ve Bulgar milli sanayinin oluşturulması teşvik ediliyor. Milli kurtuluş hareketlerinin seyri yakından takip ediliyor (sözgelimi İtalya), Bosna Hersek İsyanı büyük sempatiyle sayfalara yansıtılarak örnek alınması gerektiği telkin ediliyor.³⁶ Slav birliğinden dem vurulan gazetede Rusya’nın, çılgınlık olarak değerlendirilen göç siyaseti sert eleştiriye tutuluyor. Gazete, Vidin’den ve başka yerlerden Bulgar ahalinin Rusya’ya göç ettirmek istenmesine şiddetle karşı çıkıyor, kaleme aldığı bir dizi yazıyla anılan göçe karşı adeta kampanya başlatıyor. “*Göç bizler için ölüm, çocuklarınıza karşı işlediğiniz bir cinayet, memleket için de yıkım*” diye yazan Georgi Rakovski bu sürecin önüne geçmek için kendi insanlarını propaganda yapmaları için bölgeye gönderiyor, hatta bir risale kaleme alıyor. Osmanlı’yla ortak çıkarları olan Avrupa’ya bel bağlamayan Rakovski Bulgar milletinin kendi göbek bağı kendisi kesmesi gerektiğine inanmaya başlıyor. Bulgar milletinin artık dostunu ve düşmanını iyi tanıdığı ve kimsenin onu kandıramayacağı vurgulanıyor.³⁷ Bulgar çorbacı zümresi işbirlikçilikle suçlanırken tutucu kesim ihtilâl ideolojisinin düşmanı olarak görülüyor.

Gazete sayfalarındaki bir yazıda, “*Eğer Babıali Bulgarların taleplerini yerine getirmezse, altı milyondan oluşan Bulgar halkı soğukkanlılığını ve suhuletini koruyamayacak, bu da büyük güçlerin müdahale etmesini tetikleyecek. En iyisi Bulgar milletinin haklı taleplerinin yerine getirilmesi*”³⁸ çağrısında bulunulduktan sonra, devamında “*Böyle yaşamaktansa ölmek daha yeğ*”³⁹ deniyor: “*Babıali’nin düzene girmesi ve kurtulması sadece ve sadece Hristiyan tebaanın tatmin edilmesiyle ve Hattı Hümayunun her maddesinin tatbikiyle mümkün, aksi halde çöküş kaçınılmaz.*”

Dunavski Lebed son sayılarında açık şekilde Bulgar halkını isyana davet ediyor, zira Georgi Rakovski yakın temas içinde olduğu Knez Miloş Obrenoviç tarafından bu yönde teşvik ediliyor. “*Avrupa’daki Türk Devleti yakında topyekûn bir çöküşe sürüklenecek. Her yerde eşkiya yolları tutmuş; düzensizlik artıyor, kitlesel bir isyan kaçınılmaz hâle geldi artık ve o zaman Avrupa her şeyi çözecek*”⁴⁰ görüşü ağırlık kazanıyor. Son sayıda da Babıali’nin ıslah olacağına ve ayakta kalacağına Türklerin de artık inanmadığına dikkat çekiliyor.⁴¹

Georgi Rakovski, Bulgar meselesini yabancı devlet adamlarının ve yabancı basın gündemine taşımanın çok önemli olduğunu kavriyor. O yüzden bir mektubunda İstanbul’daki Balkapan Han’da ticaretle iştigal eden Bulgar gençlerine gazetesindeki bazı yazıların İngilizceye, Fransızcaya ve Türkçeye tercüme edilerek devlet adamlarına gönderilmesini teklif ediyor. Basının büyük bir propaganda aracı olduğu bilincinden hareketle, gazetesinde Fransızca metinlere de yer vermeye başlıyor. I, 16, 7.01.1861’den itibaren başyazıların ve bazı önemli metinlerin Fransızcaya tercüme edilmesi, sayı 21’den itibaren başlığın *Le Cygne de Danube* şeklinde Fransızca da verilmesi bu anlayışın bir tezahürü olarak karşımıza çıkıyor. Kilise meselesiyle ilgili birkaç metnin Rumca da verildiği görülüyor.

Yayın hayatına başlamasından beş ay sonra 410, zamanla da 700 aboneye ulaşan gazetenin Avusturya postasıyla Osmanlı topraklarında da dağıtımı yapılıyor. Fransızca metinlerden dolayı diplomatlar ve devlet adamları tarafından da takip ediliyor. İlginçtir ki Bulgar aydınları arasında gazetenin faydadan çok zarar verdiğini düşünenler de çıkıyor. Sözgelimi, şair ve aydınlanmacı Nayden Gerov 28.12.1861 tarihli bir mektubunda gazetenin amacından saptığını, sabırsız telkinleriyle sadece Babıali’de Bulgar unsura karşı kuşku uyandırdığını, yetmedi Bulgar halkını azarlamaktan kaçınmadığını belirtiyor.⁴²

³⁴ I, 3, 29.09.1860.

³⁵ II, 55–62, 17.10-24.11.1861.

³⁶ II, 61, 1.12.1861.

³⁷ I, 34, 19.05.1861.

³⁸ I, 32, 2.05.1861.

³⁹ II, 56, 25.10.1861.

⁴⁰ II, 53, 3.10.1861.

⁴¹ II, 62, 24.12.1861.

⁴² Georgi Borshukov, *İstoriya na bălgarskata jurnalistika*, 153.

İlk Bulgarca ihtilal gazetesi olma özelliğini taşıyan⁴³ *Dunavski Lebed* ilk defa yabancı dilde propagandayı kullanarak Bulgar meselesini Avrupa kamuoyunun gündemine taşıyor⁴⁴. Bulgarca süreli yayıncılığı ihtilâlci çizgiye çeken gazete, kurtuluşun tek yolu olarak halk isyanını görüyor ve gösteriyor. Avrupa'da ve İstanbul'da çıkan gazeteler kaynak⁴⁵ ve haberin zamanında ulaşmasını sağlamak adına ilk defa telgraf bir araç olarak kullanılıyor.

Bădushtnost (Gelecek)

Bulgar milli hareketinin ideoloğu konumundaki Georgi Rakovski Sırbistan'dan sonra geçtiği Romanya'da, diğer faaliyetlerinin yanı sıra gazeteciliğe de devam ediyor. İlk sayısı 8.03.1864'te, 'siyasi, filoloji ve ticari gazete' alt başlığıyla okurla buluşan haftalık *Bădushtnost*, 45x63 cm boyutunda dört sayfalık olup Bulgarca ve Romence üçer sütun hâlinde çıkıyor. Çıkarılması için bir şirket kurulan gazetenin amacı Bulgarların milli ruhunu canlandırmak, Bulgar ve Romen halklarının yakınlaşması için çabalamak şeklinde özetlenebilir. Program yazısında yeni çıkan gazetenin "günümüz Avrupa siyasetinin, özellikle de Bulgar ve Romen halklarına yönelik seyrinin izleneceği, geçmişte bu iki halk arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu ortaya çıkarılacağı" beyan ediliyor. Bunun yanı sıra Tuna iskeleleriyle ilgili ticari haberlerin ve tarım bağlamında bilgilerin verileceği vurgulanıyor. "Bulgarlar ve Romenler, doğunun anahtarı bizim elimizde" diye belirtiliyor. Bağımsız kilise mücadelesinin artık Patrikliğe ve Panhelenizm'e karşı yürütülen bir milli davaya evrildiğine inanılıyor. Gazetenin sayfalarında Şark Meselesi'nin ortaya çıkışı ve seyri izlenirken, Batı diplomasisinin ikiyüzlülüğü eleştiriliyor. Bulgar-Romen ve Balkan birlikteliğinin önemi vurgulanıyor, köylünün bulunduğu durum da unutulmuyor. İhtilâlci yönünden dolayı Bulgar tüccarlar desteğini kesince, *Bădushtnost* 10. sayıdan sonra (17.05.1864) duruyor.

Branitel (Savunucu)

Haziran 1864'te tek bir sayı çıkan gazete, programında "hiçbir hükümet aleyhine yazmayacağını, kimseyle şahsi polemığe girmeyeceğini, halk çıkarlarına saldırmayan kimseye sataşmayacağını" beyan ediyor. Romen kamuoyunda Bulgar meselesine karşı sempati uyandırmak amacıyla güden bu gazete de Bulgarca ve Romence yayımlanıyor.

Georgi Rakovski, uzun zamandır tasarladığı *Bălgarska Starina* (Bulgar Mazisi, 1865) başlıklı dergiyi de okuruyla buluşturuyor;⁴⁶ 208 sayfalık ve büyük boyut dergide Bulgarların geçmişine, dili ve edebiyatına, geleneklerine ve efsanelerine yer veriliyor.

Sonuç

Georgi Rakovski, milli bağımsızlığı hedefleyen faaliyetleriyle XIX. yüzyıl Bulgar tarihinde kalıcı iz bırakmış, Milli Uyanış Çağı ruhunun oluşması ve şekillenmesinde faal rol oynamış bir kişilik olarak karşımıza çıkıyor. Propaganda ve çağrı yönü ağır bastığından bugün sanatsallığı ve estetik yönü tartışılabilen edebi eserleri arasında, önem ve doldurduğu boşluk açısından ilk sırayı, Kırım Savaşı'nın yarattığı beklenti ve umutların etkisiyle yazılan Dağ Yolcusu başlıklı manzum şiiri alıyor. Edebiyat tarihçisi Petır Dinekov'un mutlaka çağdaş Bulgarcaya aktarılmasını teklif edecek kadar arkaik ve yapay bir dilde yazılan,⁴⁷ bugün okunması ve anlaşılması üstün çaba ve sabır gerektiren eser, ne ilginçtir ki çağı ve çağdaşları üzerinde büyük etki bırakarak⁴⁸ adeta bir kutsal metne dönüşüyor.⁴⁹

Georgi Rakovski, şanlı ve parıltılı Bulgar geçmişini yüceltme ve idealize etme yoluyla, halkının milli bilincini ve özgüven duygusunu canlandırmayı ve başlıca hasım olarak gösterdiği Osmanlı idarecileri, Rum ruhanileri ve özellikle de Bulgar işbirlikçilerine karşı mücadele ateşini tutuşturmayı, vatan uğruna fedakârca savaşmanın kutsallığını ve romantikliğini yüceltmeyi hedefliyor. Dipnotta verilen açıklamalar eşliğinde Dağ Yolcusu, Osmanlı

⁴³ Georgi Borshukov, *İstoriya na bălgarskata jurnalistika*, 157.

⁴⁴ Zdravka Konstantinova, *İz istoriyata na bălgarskata publitsistika*, 73.

⁴⁵ Sözelimi bir hatıratıta, "Bendeniz Courier d'Orient gazetesinden siyasi, milli ve dini içerikli yazılar derliyor ve tercüme ediyordum, daha sonra bunları Stoil Popov Avusturya postasıyla Tuna'dan Rakovski'ye Dunavski Lebed gazetesine veya başka gazetelere "İstanbul Muhabirinden" rumuzuyla yayınlanması için gönderiyordum" diye belirtiliyor. (Hristo Stambolski. *İmparatorluğun Zor Yılları, 1858-1878* (Çev. Hüseyin Mevsim), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018, 55).

⁴⁶ İvan Stoyanov, *İstoriya na Bălgarskoto vāzrajdane*, 168.

⁴⁷ Petăr Dinekov. Rakovski i poemata "Gorski păttnik", *Vāzrojdenski pisateli*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1964, 248.

⁴⁸ Sözelimi, çete başı Hacı Dimitir, Dağ Yolcusu'nu okuduktan sonra "siyasi haydut" olduğunu itiraf ediyor. (Teodor Borisov. "Gorski păttnik" i literaturnoto nasledstvo na Georgi Rakovski, *Georgi Rakovski. Gorski păttnik*, Sofya: Bălgarska istoriya, 2021, 10).

⁴⁹ Kiril Topalov. *Problemi na bălgarskata vāzrojdenska literatura*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1983, 100.

unsuru Bulgarların XIX. yüzyıl ortalarında toplumsal psikolojisini ve fikir dünyasını anlamak açısından da önem taşıyor.

Avusturya-Macaristan'da (Novi Sad), Sırbistan'da (Belgrad) ve Romanya'da (Bükreş) çıkardığı genelde kısa ömürlü, ama toplumsal etkisi yüksek olan gazeteleriyle Bulgarca süreli yayıncılığı ihtilâlcı çizgiye çekiyor; gazeteleri aracılığıyla Bulgar meselesini Avrupa kamuoyunun gündemine taşıyor.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

- Aretov, Nikolay. *Natsionalna mitologiya i natsionalna sãdba*. Sofya: Kralitsa Mab, 2006.
- Arnaudov, Mihail. *G. S. Rakovski – jivot, delo, idei*, II izdanie. Sofya: Bãlgarska kniga, 1942.
- Arnaudov, Mihail. *Tvortsi na Bãlgarskoto vãzrajdane. Poeti i geroi*. Sofya: Nauka i izkustvo, 1969.
- Borisov, Teodor. "Gorski pãtnik" i literaturnoto nasledstvo na Georgi Rakovski, *Georgi Rakovski. Gorski pãtnik*. Sofya: Bãlgarska istoriya, 2021.
- Borshukov, Georgi. *İstoriya na bãlgarskata jurnalistika, 1844-1877, 1878-1885*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1976.
- Dinekov, Petãr. Rakovski i poemata "Gorski pãtnik", *Vãzrojdenski pisateli*. Sofya: Nauka i izkustvo, 1964.
- Ergenç, Leman. *Bulgar Edebiyat Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayın No 378, 1996.
- Georgi Rakovski. *Gorski pãtnik*. Sofya: Bãlgarska istoriya, 2021.
- Georgi Stoykov Rakovski – vizgledi, deynost i jivot, II. Dokumentalni materialii*. Sofya: İzdanie na BAN, 1968.
- İgov, Svetlozar. *Kratka istoriya na bãlgarskata literatura*, Sofya: Prosveta, 1996.
- Kaleva, Velichka. Georgi Stoykov Rakovski, *Kotel – grad na velikani*, Kotel: Kota, 2003.
- Konstantinova, Zdravka, Filip Panayotov. *İz istoriyata na bulgarskata publitsistika (do 1878 g.)*. Sofya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 1991.
- Kosev, Konstantin. *Kratka istoriya na Bãlgarskoto vãzrajdane*. Sofya: Prof. Marin Drinov, 2001.
- Koyuncu, Aşkın. Osmanlı Belgeleri Işığında 1835 Yılında Tırnova'da Meydana Gelen Ayaklanma Teşebbüsü, *Kültürlerarası Kavşakta Bulgaristan ve Türkiye*, Bildiri Kitabı, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Mevsim, Hüseyin. Osmanlı Bulgar Basınına Dair Bazı Notlar, *Kebikeç*, (50, 2020), 223-246.
- Mevsim, Hüseyin. Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Romantik Bir Eser: Georgi Rakovski'nin *Orman Yolcusu* ["Gorski Pãtnik"] Poeması. *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Romantizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Mevsim, Hyusein. Retseptata na Georgi Rakovski, *Zemya predelna. Stranitsi ot bãlgarsko-turskite kulturni vrãzki*, Plovdiv: Janet 45, 2019.
- Nikolova, Yuliya. *Zapiski po bãlgarska vãzrojdenska literatura*. Plovdiv: Hermes, 2004.
- Panayotov, Filip. *Vestnitsi i vestnikari*. Sofya: Zahariy Stoyanov, 2008.
- Penev, Boyan. *İstoriya na novata bãlgarska literatura*, III. Sofya: Bãlgarski pisatel, 1977.
- Radev, İvan. *İstoriya na bãlgarskata literatura prez Vãzrajdane*. Veliko Tãrnovo: Abagar, 2007.
- Rechnik na bãlgarskata literatura*, III, Sofya: İzdatelstvo na BAN, 1982.
- Shishmanov, İvan. Rakovski kato politik, *Georgi S. Rakovski, Bãlgarskiy vãpros*. Sofya: Zahariy Stoyanov, 2003.
- Stambolski, Hristo. *İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*. (Çev. Hüseyin Mevsim). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.

Staneva, Katya. *Apologiya na bălgarskoto: tvorcestvoto na Georgi Rakovski*. Sofya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 1996.

Stoyanov, İvan. *İstoriya na Bălgarskoto vāzrajđane*. Veliko Tărnovo: Abagar, 1999.

Şentürk, M. Hüdai. *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Topalov, Kiril. *Problemi na bălgarskata vāzrojđenska literatura*. Sofya: Nauka i izkustvo, 1983.

Tsvetkov, Andrey. *Georgi Stoykov Rakovski*. Sofya: Narodna prosveta, 1968.

Yolcu, Cengiz. "Bulgar Fesad Komitesi Reisi" Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2015-1, Sayı 27,15-63.

EKLER

EK 1.

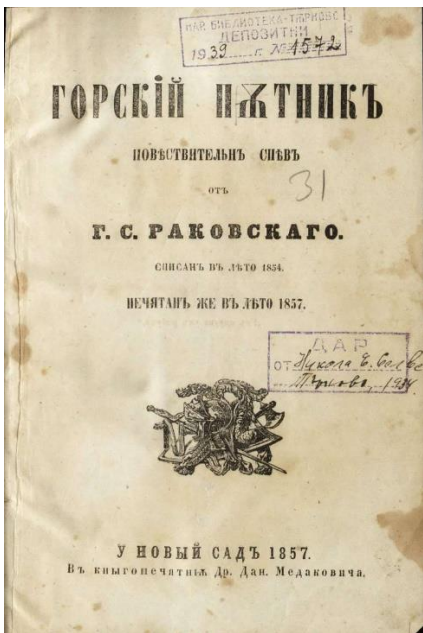
Georgi Rakovski

EK 2.

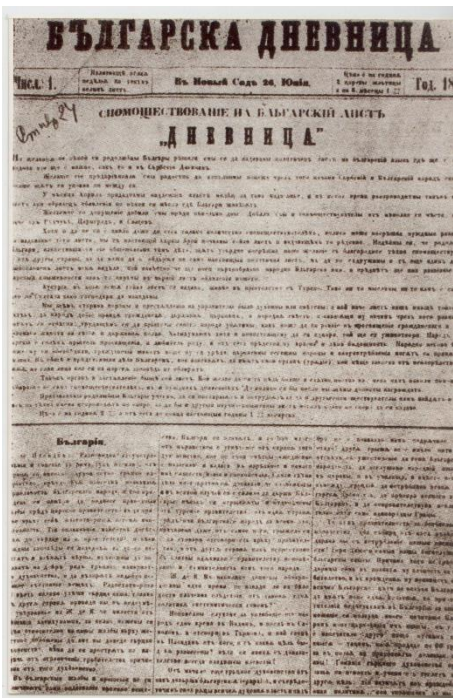
Georgi Rakovski'nin doğđuğu kasabada özel olarak inşa edilen Pantheon'daki mezarı

EK 3.

Gorski Pătnik (Dağ Yolcusu) (1857) başlıklı eserin iç kapağı

EK 4.

Bălgarska Dnevnița (Bulgarian Günlüğü) gazetesinin ilk sayısı

EK 5.

Dunavski Lebed (Tuna Kuğusu) gazetesinin ilk sayısı

EK 6.

Bădushtnost (Gelecek) gazetesinin ilk sayısı